LITERATURE AND RESISTANCE TO THE NORMS OF DOCTRINARY CANON (DIACHRONIC SIGNS)

Mihaela Airinei
PhD. student, "Ovidius" University of Constanţa

Abstract:Exegetes of trends of ideas from Romanian literature and culture have the merit of intervening in a space of equivoque and, with severe voluptuousness or deference, gloss over the resistance through culture in the concentrationist society. The problem- posing selection surveys the works in which the evolutions from the Romanian culture took place after the year 1945. The critical contribution of the researchers proves to be once more abundant in fertile and tantalizing suggestions, their analysis conveying the nature of the mutations that take place on the grounds of history of literature. The "Great" battles managed to recover, to the benefit of the language of history of literature and not only, the avatars of resistance to the norms of doctrinary canon.

Keywords: resistance, culture/literature, socialist realism, opponent/ dissidence.

Realismul socialist[1], doctrină vagă, impusă după „modelul" sovietic a determinat *o reacţie manifestată în două feluri: 1) prin* anti-realism*: fugă, evitare a „realităţii", ducând la ceea ce paznicii ideologiei numesc „evazionism" –şi care, de pildă, mai mult la cehi, decât la slovaci, se manifestă prin* suprarealism*, la români prin* onirism*, peste tot prin* istorism *şi, simultan prin S.F. („literatură de anticipaţie"), ca strălucite realizări la cehi, la polonezi, la ruşi, de asemeni, la români; 2)* prin realism...anti-socialist. *Aici lucrurile sunt limpezi, reacţia este, nu de fugă, ci...din contra, de înfruntare, de confruntare, pe tema* adevărului *– care, dezbătut, duce, fără greş, la tema* binelui[2].

Această *rezistenţă prin cultură*, numită de Paul Ricoeur *dezertare în scriitură*, articulează o baricadă în faţa potemkinadei ideologice. „Creatorii şi distribuitorii de cultură", intelectualii (în lumea occidentală) sau membrii „inteligheţiei" (în lumea orientală) au ştiut, asemenea sofiştilor antichităţii, că limbajul răspândeşte adevărul. Cu forţa spiritului negator, „vraci al îndoielii", purtător la masalei raţiunii şi progresului continuu, intelectualul stă în acest ungher de veac, *ca o statuie confirmată în misiunea sa.* Agresat în timpul asaltului comunismului, îşi caută o nouă definiţie. Adeziunea sa la noua orânduire pune în pericol însăşi noţiunea de *intelectual*. Contemporan cu problemele timpului său, păstrându-şi energia critică şi neînchinându-se *supremaţiei raţiunii*, intelectualul care refuză afilierea nu se complace, ci se reinstalează în drepturile sale. Comunismul, *Islam al secolului XX*[3], înlocuieşte valorile prin ideologie, inducând realmente o *bismarkizare a culturii*. Lumea comunistă împotmolită în ideologii se poate salva doar prin *luptă*, prin punerea sub semnul întrebării a tuturor pseudo-răspunsurilor schemelor marxiste. Nedorind să se supună mistificării totalitare, intelectualul de bună credinţă este preocupat de *conştiinţa istorică a vremii sale*.

[1] Realismul socialist din România comunistă este un product de sorginte sovietică. În *cronica în montaj cinematografic a două decenii din viaţa României sovietizate*, semnată alături de Ioan Stanomir, criticul literar Angelo Mitchievici îi atribuie ca manifest doctrinar studiul –eseu al lui Sorin Toma, *Poezia putrefacţiei sau putrefacţia poeziei*. Vezi Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Comunism inc. Istorii despre o lume care a fost*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2016, p. 21.
[2] Paul Goma, *Amnezia la români*, Bucureşti, Editura Litera, 1992, p.11.
[3] Sintagma aparţine lui Jules Monnerot şi apare în lucrarea considerată fundamentală în critica ideologiilor, *Sociologie du communisme*, 1949.

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)

În 2010, în articolul *Însemnări mărunte despre rezistența prin cultură și despre un român care schimbă lumea*[4] Eugen Simion re-descoperă câteva testimonii cardinale în percepția situației literaturii române sub comunism. Pretextând o „reorganizare" a bibliotecii personale, acesta readuce în discuție plurala dimensiune a *rezistenței prin literatură* filtrată prin anchetele *Caietelor critice*, în perioada imediat următoare *revoluției anticomuniste*. Personalități proeminente din două generații, *între alții, Sorescu, Doinaș, Cristian Teodorescu, Marta Petreu, Bedros Horasangian, Mircea Cărtărescu etc.*[5]*,* sunt chemate să răspundă întrebării: *Credeți că literatura româna s-a predat dictaturii sau a reușit să i se opună?*[6] Recuperarea acestui sondaj, la două decenii de la realizarea sa, îi întărește exegetului convingerea că, *atunci,* „comunitatea scriitoricească" manifesta (încă) o relativă coeziune. Mentalitatea scriitorului român, la confluența celor două lumi (*sfârșitul unei lungi dictaturi și începutul unei istorii promițătoare*[7]) era sensibil uniformă. Criticul remarcă consensul general al repondenților cu privire la faptul că aceștia nu consideră cei *aproape 50 de ani de comunism* un deșert pentru cultură. Niciunul dintre ei *nu crede că și-a pierdut timpul în perioada comunistă*[8]. Se observă sintalitatea postdecembristă ce a generat deziderate ce puteau redimensiona scara valorică în literatură: re-construcția culturii naționale prin valorizarea celor *exilați ideologic* și reprimirea *în casa comună a literaturii pe fiii risipitori din exil*[9]. Eugen Simion alege spre exemplificare trei reacții. Un prim răspuns, apreciat ca fiind *cinstit* și *drept,* aparține lui Marin Sorescu: *Nu s-a predat (...), s-a inventat o cămașă anti-glonț în interiorul căreia s-a dezvoltat o literatură adevarată (...). La noi a funcționat o casă a morților aproape o jumătate de veac și în ea au înflorit talentele noastre așa cum au putut...*[10]
Ștefan Augustin Doinaș, *mai sobru* și *mai reticent*, crede că scriitorul român *nici nu s-a predat dictaturii, nici nu a reușit să i se opună: ea i s-a sustras pur și simplu*[11]. Criticul sesizează capacitatea intuitivă a lui Doinaș, cu care rezonează: *nicio revoluție nu poate să emită certificate de genialitate...*[12] Simion merge chiar mai departe, interogând într-o tonalitate ușor persiflantă: *Să zic, la rândul meu, că are dreptate? Și că mulți au așteptat și asteaptă încă minunea ca revoluția să le dea talentul pe care nu-l au sau să-i promoveze într-o clasă cât mai aproape de vârful ierarhiei?*[13]

Deși polemizează subtextual cu Mircea Cărtărescu (*Curios, nici Mircea Cărtărescu nu este departe de acest punct de vedere*[14].), criticul împărtășește orizontul de percepție al acestuia: criteriul estetic a fost „cheia rezistenței în fața dictaturii". Cu trimitere explicită la *ideile de supraviețuire* ale generației optzeciste, scriitorul reafirmă *caracterul independent și opus oricărei puteri politice al literaturii, primatul criteriului estetic în discutarea operei de artă, integritatea morală a scriitorului, obsesia capodoperei, atașamentul față de breaslă.*[15]

Analistul își exercită metoda asupra *noilor* chei de descifrare a ideii de rezistență prin cultură. Doar două decenii au fost *suficiente* pentru ca aceasta să se transforme într-una *suspectă, și chiar nocivă.* Convicțiunii conform căreia autonomia esteticului este, în fapt, *o diversiune, o formă de lașitate morală și intelectuală, o trădare rușinoasă (...), o probă clară de nostalgie comunistă*[16] i

[4] Eugen Simion, *Însemnări mărunte despre rezistența prin cultură și despre un român care schimbă lumea*, în *Cultura literară*, nr. 274/20 mai 2010. Articolul dispune două secvențe configurate în macrosemn: rezistența prin cultură și, respectiv, un interviu acordat de Eugen Ionescu (*românul care schimbă lumea*) Monicăi Lovinescu, în anul 1986, la *Europa liberă*. Considerațiile noastre fac referire la prima parte a cronicii.
[5] Eugen Simion, *art.cit*.
[6] Ibidem, *art.cit. supra.*
[7] Ibidem.
[8] Ibidem.
[9] Ibidem.
[10] Ibidem.
[11] Ibidem.
[12] Ibidem.
[13] Ibidem.
[14] Ibidem.
[15] Ibidem, *art.cit. supra.*
[16] Ibidem.

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)

se răspunde prin recursul la istoria literară: *Este suficient să răsfoim revistele apărute după 1945 pentru a vedea că ținta principală a ideologilor de atunci este tocmai critica estetică reprezentată la noi de Maiorescu, Ionescu, G. Călinescu și, în genere, de criticii literari din a treia generație post-maioresciană…* Dincolo de accentele uneori acrimonioase, articolul analizează devenirea percepției fenomenului *rezistenței prin literatură*, fenomen care declanșează opinii pro și contra în rândul slujitorilor condeiului. Criticul și istoricul literar Eugen Simion își reafirmă credința că *orice operă valoroasă este o formă de rezistență față de opresiunea ideologică, morală și politică, o victorie, în fond, a spiritului creator în istorie. În orice istorie…*[17]

Pertractările ce vizează raportul dintre scriitor și puterea totalitară sunt redeschise, cu precădere, în perioada post-decembristă. Liviu Malița recuperează nuanțat o punere în pagină a taxonomiei propuse de Dumitru Țepeneag în *Reîntoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite*[18], o clasificare tipologică a scriitorilor, și nu a operelor, în triada: „oponent", „disident" și „rezistent"[19]. Profesorul clujean dezvoltă o pregnantă dimensiune tezistă, mergând adeseori până la detaliu, reținând că sintagma care se impune este cea a *rezistenței prin cultură*. Liviu Malița se pronunță critic în legătură cu acest concept (acceptat de unii, respins de alții) și consideră că aceasta, formulat *a posteriori*, conferă *o ordine, un principiu structurant, la ceea ce nu a fost decât o sumă de acte artistice individuale intermitente*, este mult prea puțin definit. Continuă să circule *cu prea multe accepțiuni, dintre care unele contrare: într-o viziune maximalist defavorabilă, este utilizat pentru a desemna o atitudine de opoziție superficială și ineficientă, iar, la antipod, una eroică în fața Puterii*[20].

Este remarcată accepțiunea asumată de Lucian Boia, *evadare prin cultură*: *„Rezistența prin cultură" [...] a fost foarte adesea o „evadare prin cultură". Și evadarea e o formă de rezistență, dar forma cea mai evanescentă și cea mai puțin de temut, la nevoie chiar acceptabilă, pentru Putere*[21], dar și cea *reevaluată* a lui Andrei Pleșu, care vede în *rezistența prin cultură* o *formă de „luptă" a naturilor* contemplative[22], propunând o delimitare categorică între *rezistenți* și *oponenți* sau *disidenți*. Primii, ar avea obligația *să-și asume limitele, să prețuiască și să fie solidari cu naturile active, cu cei pe care temperamentul, împrejurările drastice, exasperarea, destinul i-au dus până în pragul sacrificiului*[23], așa cum opozanții regimului concentraționar nu trebuie *să se transforme în opozanți ai tuturor acelora care au suportat-o sau care, sub dictatură, au încercat să salveze, discret, ceea ce se mai putea salva din ruinele ei*[24].

La polul opus, pentru gruparea atașată interesului de a valoriza raportul scriitorilor cu Puterea și de a replica *acuzației de inexistență a unei disidențe instituționalizate*, expresia este *reabilitată*. Explicația se bazează pe teoria „compromisului" necesar, ceea ce în lucrările de specialitate ar semnala *disidența expresivă*, realizată prin refugiul în estetic[25]. Desigur că se ridică o obiecție: esteticul, văzut de Monica Lovinescu drept un „act de sfidare" prin tendința sa naturală de a trece *dincolo* de orice limită, este *doar* o sfidare tolerată[26]. Criticul amintește opinia lui Éric Faye care, referindu-se la mai larga categorie a celor ce au publicat sub regimul totalitar, vedea scriitorul ca pe o „instituție de opoziție tolerată"[27]. Încercarea de a se fixa în expresie *colaborarea neconcesivă* cunoaște numeroase metamorfoze. Acest artificiu performat în lumea riguros trasată este numit *nonconformism integrat* de Ioulia Zaretskaia-Balsente, în studiile sale ce investighează

[17] Ibidem.
[18] Dumitru Țepeneag, *Reîntoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite*, Iași, Institutul European, 1993.
[19] Liviu Malița, *Rezistența prin cultură*, în *Literatura eretică. Texte cenzurate politic între 1949 și 1977*, București, Editura Cartea Românească, 2016, p. 340.
[20] Ibidem, Liviu Malița, *op. cit.*
[21] Lucian Bota, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1960*, în Liviu Malița, *op. cit.*, p.340.
[22] Andrei Pleșu, *Rezistența prin cultură*, în Liviu Malița, *op.cit.*, p. 344.
[23] Ibidem.
[24] Ibidem.
[25] Liviu Malița, *op. cit.*, p. 341.
[26] Ibidem.
[27] Ibidem.

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)

literatura sovietică. Aceeași construcție este acreditată și de Janina Markiewicz-Lagneau pentru a ilustra „a treia cale" de a traversa marasmul totalitar. Definiția cu care se operează ar descrie o paradoxală coexistare în care, prin creație, artistul *face să treacă mesaje pe sub cenzură*[28]. Spre deosebire de cel interzis de Putere, scriitorul tolerat are privilegiul cunoașterii de către public, dar și pe cel al spunerii adevărului, fie el și trunchiat.

Liviu Malița punctează inutilitatea polemicii pe marginea acestui subiect, considerând că *sintagma* rezistență prin cultură *ar trebui, mai curând, dezambiguizată și fixată în limbaj*[29]. Grație readucerii în prim-planul agendei publice, face totuși o sintetică referire la dialogul dintre laureata Premiului Nobel, Herta Müller și Gabriel Liiceanu. În mod evident, cele două voci întreține o polemică despre angajarea politică a scriitorului, și nu despre valoarea estetică a operelor. Cei doi consacrați oameni de spirit își argumentează poziția față de fenomenul rezistenței și, implicit, față de cel al pactizării cu politicul vremii. Liiceanu, fără a folosi aici sintagma în dezbatere, valorizează creațiile scriitorilor care nu au aderat la doctrina politică unică, ci au păstrat imaculate principiile cultural-profesionale. Prin neacceptarea maculării (mai ales în condițiile în care „a fi altfel" echivala cu „a fi împotrivă"), *apoliticii ar fi făcut în opinia sa, rezistență*[30]. Liviu Malița nuanțează, asumând cu franchețe condiția omului de cultură sub comunism: orice manifestare, fie ea și de rezervă sau de dorință de păstrare a neatârnării în profesia și condiția artistică, se finaliza prin convertirea într-un ineluctabil act politic, astfel încât se poate afirma neîndoielnic subversivitatea artei în sine. Se invocă contextul anilor '50, atunci când apolitismul era condamnat ca formă de opoziție, dar și la anii '80, când aversiunea față de acesta cunoștea puseuri îngrijorătoare. Perspectiva Hertei Müller este diametral opusă. Plecând de la o analiză contextual-istorică, aceasta apreciază că aceste poziționări fidele ideii de alteritate, fără o opoziție manifest publică, nu pot fi integrate unui proiect colectiv de frondă, unei disidențe, în denotația termenului, ci, sunt *doar nuclee (individuale) de revoltă*[31]. Laureata Nobel face o paralelă cu celelalte țări care au suferit lagărul comunist[32] și observă că, acolo unde și atunci când au căpătat vizibilitate „opozițiile individuale", acestea au polarizat solidarități, inclusiv instituționale (bunăoară, implicarea Bisericii sau pactizarea intelectualității), în vreme ce, la noi, opozanții nu s-au bucurat de susținerea nimănui, rămânând mereu singuri.

Criticul Liviu Malița justifică poziționarea divergentă a celor doi „adversari de opinii", aspectându-le viziunea: Gabriel Liiceanu *aborda chestiunea, cu sugestia unor tipologii de tranșat, din unghiul răspunsurilor individuale*[33], pe când Herta Müller, *adoptase, analizând comparativ acțiunea civică și comunitară a scriitorilor din mai multe țări aparținând fostului bloc sovietic, un discurs ancorat în istoria mentalităților, recurgând, nu o dată, la o retorică iconoclastă*[34]. Pasivismul scriitorului român în epoca totalitară este pentru Gabriel Liiceanu congruent cu *un delict prin neprezentare*, iar pentru Herta Müller este o *eschivă*[35], ajutându-l doar moral pe individ, fără însă a tulbura sistemul. Se evidențiază faptul că Herta Müller nu condamnă comoda neutralitate față

[28] Ioulia Zaretskaia-Balsente, *Les intellectuels et la censure en U.R.S.S. (1965-1985). De la vérité allégorique à l'érosion du systàme*, în Liviu Malița, *op. cit.*, p.341.
[29] Liviu Malița, *op. cit.*, p.341.
[30] Ibidem, p. 342.
[31] Ibidem, p. 343.
[32] Polonia, R.D.G., Cehoslovacia, Ungaria (n.n.).
[33] Ibidem, p. 343.
[34] Ibidem, *op. cit., supra.*
[35] Ibidem, p. 344. În 2010, revista *Cultura mozaic* (nr. 295/14 octombrie) găzduia un articol al istoricului Dan Berindei, intitulat *Rezistența prin cultură*. Încă din debutul articolului, academicianul contestă vehement *mult invocata eschivare*, susținând categoric existența rezistenței prin cultură în vremurile „liniilor" partinice. În sprijinul pledoariei sale, acesta aduce variate argumente, de la prezența „vocilor dinăuntrul sistemului" care, atât cât a fost posibil, au corectat și, nu de puține ori, au facilitat înțelegerea conjuncturilor „nefirești", până la exemplul personal (publicarea unui articol în revista „Studii" (1957), în care corobora că „liberalii radicali – în frunte cu C.A. Rosetti și I.C. Brătianu – erau partizani ai eliberării clăcașilor și ai împroprietăririi lor, ceea ce era adevărat, dar și opus liniei impuse de Mihai Roller".

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)

de Putere, însă nu consimte la a o valoriza, considerând-o *insuficientă ca atitudine civică*[36]. Tăcerea devine astfel o formă de reprehensibilă complicitate. Liviu Malița reflectă elocvent retorica arbitrării unei astfel de polemici și conchide prezumând că reactivarea acestui subiect, după o lungă perioadă de timp (peste 20 de ani, n.a.), nu demonstrează decât că, *la mijloc, se află o traumă, probabil, mai mult decât literară: una comunitară, necauterizată*[37], o traumă *nereparată* oficial.

Autoritate în câmpul metacriticii și al metateoriei din România[38], criticul și teoreticianul literaturii române Mircea Martin este vocea care, în peisajul dezbaterilor pe marginea fenomenului *rezistență prin cultură*, invită la calm, la o abordare profundă a acestuia: *E nevoie de mai multă reflecție și, în orice caz, de echilibru, nu de îndârjire resentimentară*[39]. Profesorul Mircea Martin acceptă existența *cu adevărat* a rezistenței în epoca procustianizării individului, etichetându-i pe contestatari drept *răuvoitori interesați sau fanatici* sau *neinformați*[40]. Dimensionarea cadrului conjunctural al producerii și al evoluției fenomenului se dovedește un punct cardinal al analizei. Ni se pare deosebit de relevantă sublinierea faptului că manifestarea atitudinii de împotrivire nu a putut fi posibilă, decât *de la mijlocul anilor '60*[41]; până la acest moment, era practic *de neconceput* în regimul de teroare. În anii '50, doar tăcerea publică – *nelipsită nici ea de presiuni și de amenințări*[42]- reprezenta unicul mod de a opune rezistență. Constrângerile și intimidările, constantele cotidianului, vizau „numele" și „vocile" cunoscute. Exegetul Mircea Martin observă echivocul fenomenului (rezistenței prin cultură, n.n.), considerându-l *o sumă de inițiative tăcute* ale autorilor care antrenează *strategii diferite, punctuale și limitate de însăși abilitatea autodefensivă a autorilor*, însă, în majoritatea situațiilor, *o negociere tenace, bazată pe recunoașterea acestora*[43]. Argumentația continuă prin ilustrarea *formelor* rezistenței prin cultură, forme considerate drept *extrem de diverse* și, în același timp, definite fie în funcție de caracterul și imaginația autorului, fie de *temele alese* și de *tipul scriiturii*, fie *chiar de momentul istorico-politic în care cartea ajungea la cenzură*[44]. În prelungirea acestei idei, Mircea Martin sintetizează, atrăgând atenția asupra omniprezenței cenzurii, care nu era comună numai literaturii, ci întregului spectru cultural-artistic. Bogata și incitanta problematică a clarificării unor concepte-cheie ale epocii concentraționare este etalată cu „diagnostic"[45] în prima apariție editorială semnată Mircea Martin după 1989, în volumul

[36] Ibidem, p. 345.
[37] Ibidem.
[38] Paul Cernat, *Mircea Martin-Radicalitate și nuanță*, în *Observator cultural*, Nr. 775/05.06.2015.
[39] Mircea Martin, *Despre rezistența la plural. Dialog cu profesorul Mircea Martin*, în *Observator cultural*, Nr. 912/02.03.2018, interviu realizat de scriitorul Radu Sergiu Ruba.
[40] Mircea Martin, *art.cit.*
[41] Ibidem.
[42] Ibidem.
[43] Ibidem.
[44] Ibidem. Investigarea problematicii politicilor culturale comuniste, prin expunerea detaliată a cadrului instituțional în care s-au dezvoltat structurile aparatului de stat și ideologice, schimbarea continuă a raporturilor dintre organele centrale (care gestionau politicile culturale) și instituțiile cultural-artistice din teritoriu ș.a.m.d., face obiectul multor studii (v. Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej – memoriile unui fost șef de Secție a CC a PMR*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999; Marin Radu Mocanu, *Cenzura a murit, trăiască cenzura*, București, Editura EuroPress, 2008; Cristian Sandache, *Literatură și propagandă în România lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Mica Valahie, 2006; *Idem*, *Literatură și ideologie în România lui Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Mica Valahie, 2008; Alexandru Murad-Mironov, în vol. Dan Cătănuș (coord.) *et al*., *Intelectuali români în arhivele comunismului*, București, Editura Nemira, 2006; Ioana Macrea-Toma, *Privilighenția*: *instituții literare în comunismul românesc, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009, et. al.*
Dintre multiplele posibilități de exemplificare, optăm pentru studiul lui Cristian Vasile, Literatura și artele în România comunistă. 1948-1953, apărut la Editura Humanitas, în 2010, vezi cap. Literatura realismului socialist – Cenzura și controlul informațional, pp. 76-79.
[45] Paul Cernat, *art.cit*.
Paul Cernat subscrie opiniei lui Alex. Goldiș care, în articolul *Un diagnostician al culturii române*, apărut în *Cultura literară*, Nr. 514/1 mai 2015, îi atribuie lui Mircea Martin calitatea de „diagnostician" al culturii române în ansamblul ei, reliefată, mai ales, în perioada postdecembristă.

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)

Radicalitate și nuanță[46]. Multipla experiență a actului cultural oferă teoreticianului loc și spațiu reflecției. Îmbinând umanismul „național" totalizant (în viziune călinesciană), cu umanismul „universalist" (cf. Școlii lui Tudor Vianu)[47], Mircea Martin demonstrează cadrul unei hermeneutici obiective[48]. *Criticul principiilor*[49] tezaurizează *cazuri de manifestare literară și eseistică* (bunăoară, G. Călinescu, Silvian Iosifescu, Vera Călin, Solomon Marcus), *în care raportul dintre Radicalitate și Nuanță este de urmărit*[50].

Procese *implicite*, „modele de acțiune intelectuală", radicalitatea și nuanța sunt chemate să coexiste în tranșarea dilemelor conceptuale. Sunt aduse mai multe argumente pentru ideea că *radicalitatea este un concept supus unei operații de nuanțarte întors pe toate fețele*[51], este *absolutizantă, autoritară, categorică, intransigentă și chiar intolerantă*[52], în vreme ce sensul pledoariei pentru nuanțe este dat de necesitatea apropierii de *o cercetare onestă a realității*[53]. Dacă radicalitatea adoptă *tendința de a vedea pretutindeni doar sfinți și criminali, eroi și lași, insurgenți și colaboraționiști*[54], nuanțarea gândirii potențează modestia, flexibilitatea, maleabilitatea, adaptabilitatea, problematizarea *în sens interogativ și dilematic*[55].

Calitatea transcontextuală a textelor adunate în volum[56] *explică sintetic, dar extrem de nuanțat*[57] mișcările de idei ale epocii. Crezul teoreticianului consfințește direcția criticii sale:...*nu cred în realitatea fără nuanțe, nu concep realitatea autentică altfel decât susținută, fortificată de nuanțe. Cred în acțiunea combinată a radicalității și a nuanței*[58]. Aceeași idee este reafirmată de criticul literar Livius Ciocârlie în paginile sale de jurnal[59].

În articolul *Despre viața și capriciile „lucrurilor moarte"*[60], Carmen Mușat surprinde nota comună a celor doi critici literari. Fără o etalată propensiune pentru istorie, admite însemnătatea acesteia în paradigma culturală *–factorul istoric face parte din esența faptului cultural*[61]- și își manifestă interesul pentru relația pe care intelectualul român o are cu sistemul politic totalitar și se desparte polemic de toți cei care nu reușesc să privească „înapoi" cu luciditate, fără prejudecăți și, mai ales, fără iluzii[62].

Nedorindu-și lansarea în dezbateri despre adevăruri ultime, Livius Ciocârlie consideră pernicioasă formula „noi am salvat cultura", susținând că rezistența împotriva sistemului este un mit îmbrățișat de cei care nu-și pot asuma responsabilitatea pentru „culisele" mai puțin avuabile și, în special, pentru înscrierea pe o anumită scală a compromisului. Radiografierea lucidă a contextului social-istoric nuanțează maniera în care oamenii își puteau manifesta opoziția. Teroarea fricii[63] instaurată în epoca lui Gheorghe Gheorghiu-Dej a înlesnit apariția compromisului (capitularea în numele dorinței de a exista în universități, în librării, în biblioteci, în publicațiile culturale). Cu toate

[46] Mircea Martin, *Radicalitate și nuanță*, București, Editura TracusArte, 2015.
[47] Paul Cernat, *art.cit*.
[48] Constantina Raveca Buleu, *Radicalitate și nuanță*, în *Contemporanul*, Nr. 2/februarie 2016.
[49] Gabriel Dimisianu, *Un critic al principiilor*, în *România literară*, Nr. 25/2016.
[50] Ibidem, *art.cit.*
[51] Dorin Ștefănescu, *Actualitatea perenă*, în *Observatorul cultural*, Nr. 827/16.06.2016.
[52] Mircea A. Diaconu, *Mircea Martin-un model* – laudatio rostit cu ocazia decernării titlului de Doctor Honoris Causa de către Universitatea *Ștefan cel Mare*, din Suceava (7 martie 2016) -, în *Convorbiri literare*, Nr. 8/2016.
[53] Ioan Pânzaru, *Între „radicalitate" și „nuanță",* în *Vatra*, 12 decembrie 2016.
[54] Ibidem, *art.cit.*
[55] Mircea A. Diaconu, *art. cit.*
[56] Constantina Raveca Buleu, *art.cit.*
[57] Sanda Cordoș, în *Vatra*, Nr. 10/2009, în Paul Cernat, *art.cit*.
[58] Gabriel Dimisianu, *art. cit. supra.*
[59] Livius Ciocârlie, *De la Sancho Panza la Cavalerul Tristei Figuri. Jurnal*, Iași, Editura Polirom, Colecția „Ego", 2001.
[60] Carmen Mușat, *Despre viața și capriciile „lucrurilor moarte"*, în *Observator cultural*, Nr. 79/28.05.2001.
[61] Livius Ciocârlie, în Carmen Mușat, *art.cit. supra.*
[62] Carmen Mușat, *art.cit*.
[63] Livius Ciocârlie, *La foc mărunt*, București, Editura Cartea Românească, 2012.

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)

acestea, se impune nevoia de a se ști *dacă, da sau nu, au vrut să facă rău*[64]. Se evidențiază convergența ideatică a celor doi critici în ceea ce privește *convertirea valorilor ca soluție compensatorie in extremis* și, implicit, *compensarea deficitului etic prin surplus estetic*. Scriitorul român a cedat mai mult sau mai puțin. Au existat și excepții (*Protestele izolate s-au pierdut în tăcerea noastră asurzitoare*.[65]). Inextricabilitatea amestecului face dificilă distingerea sacrificiului din nisipul mișcător al cedării unanim acceptate.

O altă strategie de reprezentare a fenomenului *rezistenței prin cultură* este prezentată de Gabriel Andreescu, cercetător al arhivelor fostei Securități, în studiul său *Existența prin cultură. Represiune și colaboraționism și rezistență intelectuală sub regimul comunist*[66]. Obiectivul investigațiilor sale formulează descoperirea unei definiții operaționale a rezistenței prin cultură. Nu interesează aici o discuție despre *demontarea* lecturilor dosarelor aflate la CNSAS, vizând (ne)colaboraționismul unor distinși oameni de spirit (Nicolae Balotă, Mihai Botez, Nicolae Breban, Augustin Buzura, Ștefan Augustin Doinaș, Mircea Iorgulescu, Cezar Ivănescu, Adrian Marino, Eugen Uricaru), ci reținem în linia noastră de analiză sensul conceptului *rezistență prin cultură* introdus de autor: rezistența reprezintă *trecerea dincolo de limita a ceea ce se permite*, iar rezistența prin cultură, *trecerea dincolo de limita expresiei culturale impusă de autoritate* (v. cluburile, cenaclurile informale ținute în case particulare și, nu în ultimul rând, expunerea conștientă a participanților la potențialele riscuri)[67]. Definițiile cercetătorului aspectează o altă formă de semnificare, susținând raportarea existenței oamenilor la coordonate impuse vieții lor în captivitatea generalizată:

> *În locul unei căutări de tipul „care au fost colaboraționiștii?, care au fost rezistenți (prin cultură)", avem de urmărit felul în care oamenii s-au comportat și s-au raportat la cele trei dimensiuni ale existenței lor în regimul totalitar: represiunea, rezistența, colaboraționismul*[68].

Concept dificil de decelat și taxonomizat, *rezistența prin cultură* continuă să genereze cu precădere în perioada postdecembristă, înfruntări polemice serioase, deschise. Intenționalitatea acestora legitima sau dezavua comportamentul histrionic al scriitorilor în relație cu Puterea, în timpul regimului comunist. Heralzilor conceptului amintiți *supra* li se opune vehemența partizanilor deconstrucției mitologiei *rezistenței*. Mirandoare ale conștiinței lustrale, contestatarii măștilor esopice (Adrian Marino, Gheorghe Grigurcu, Monica Lovinescu, Livius Ciocârlie, Paul Cernat, ș.a.) dubitează atât conceptul, cât și pe cei care ar căuta să se camufleze în spatele acestuia. Disputei între rămânerea pe tușă sau atitudinea ofensivă îi conferă relief și Adrian Marino. Preocuparea sa pentru această temă se vădește în succesivele intervenții critice. Atât interviul narativ[69] acordat lui Sorin Antohi, cât și volumul autobiografic *Viața unui om singur*[70] contestă vehement autenticitatea rezistenței în epoca pe care o acuză de cultivarea duplicității, dublului limbaj și ambiguității. Evantaiul formulelor propuse, „rezistența intelectuală" (1990), „rezistență și cultură" (1991), „rezistență culturală" (1995), aspectează elocvent convingerea:

> *numai despre „rezistență prin cultură" nu se putea vorbi. Că, uneori, se făceau și acte de „rezistență", nu contest. Dar prin cultură, nu. Fiindcă rezistența pentru mine, înseamnă un act de opoziție declarată la o lege, poziție, ordin sau indicație oficială. Deci, o sfidare a unor dispoziții legale. Or, așa ceva aproape că nu a existat*[71].

În același registru, unul dintre cei mai acerbi polemiști, criticul Gheorghe Grigurcu performând critica artistă, în linia metodei impresioniste (în accepțiunea clasică) lovinesciene, pune

[64] Ibidem, p. 47.
[65] Ibidem, *op. cit., supra.*
[66] Gabriel Andreescu, *Existența prin cultură. Represiune și colaboraționism și rezistență intelectuală sub regimul comunist*, Iași, Editura Polirom, 2015. Volumul are tonalitatea cărții apărute în 2013, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*.
[67] Gabriel Andreescu, *op. cit.*, p. 110.
[68] Ibidem, pp. 111-112.
[69] *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România. Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi*, Iași, Editura Polirom, 2001.
[70] Adrian Marino, *Viața unui om singur*, Iași, Editura Polirom, 2010.
[71] Adrian Marino, *op. cit.*, p. 20.

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)

sub lupa investigației ideologia schimbării și capilaritatea acesteia. Consacrând o rechizitorială claviatură critică, curentul de idei care dubitează categoric conceptul „rezitenței prin cultură" are în Gheorghe Grigurcu un portant prolific. Intrepiditatea considerațiilor sale critice o regăsim și în *dialogul în trei*[72]. Printre generoasele teme ale literaturii (exclusivismul revizionist, nostalgia cenzurii, pleiada autorilor central-europeni, rezistența prin internet ș.a.), sintagma ce se dorește a fi amendată înainte de a fi enunțată – rezistența prin cultură – este adusă în pagină sub titlul *O expresie din limba de lemn a literaturii*. Cu o tușă ușor persiflantă (*Vom încerca pe cât posibil s-o luăm în serios*[73].), criticul își „avertizează" partenerii de dezbatere asupra „greutății subiectului": *înfruntarea sintagmei-clișeu* care, *impozantă fie și prin foarte frecventa ei circulație*[74], nu poate fi eludată. Probitatea excursului reclamă, *ab initio*, periodizarea istorică care *ar putea vorbi despre o atare rezistență*[75]. Prima etapă, între anii 1947-1965, ar surprinde perioada proletcultismului torențial, atunci când criticul apreciază că *nu era posibilă niciun fel de rezistență la suprafață*[76]. Cea de-a doua etapă, perioada 1965-1971, profilează o *firavă liberalizare* ce permite *o anumită autonomizare a literaturii și a artei*[77]. Delirul revoluționar recidivează odată cu „tezele din iulie", marcându-se astfel debutul celei de-a treia perioade, cea a *reînghețului*, 1971-1989. László Alexandru propune și o a patra perioadă a „rezistenței prin cultură", corespunzătoare intervalului 1989-2004. În prima instanță, rezistența *se voia un fel de rezistență globală, un fel de opoziție la regim, care să reunească și postura civică, și postura politică*[78] (...); era vorba întocmai de *o mască a insuficientei împotriviri pe plan civic și politic*[79]. Verdictul este dur, necruțător[80]: *era un truc prin care se camufla tocmai ceea ce nu au realizat scriitorii și intelectualii în relațiile lor, nu o dată oportuniste și lașe, dacă nu cumva de capitulare totală, față de regimul comunist*[81]. Umbrela aporiei se deschide și asupra *maximei* ei *extensii*: dacă se acceptă sintagma în accepțiunea sa generală, atunci aceasta devine un imuabil vehicul al justificării, al ocultării complicităților și compromisului. Discuția este glisată de la rezistența *prin* cultură, la rezistența *la* cultură, sub incidența sentințelor blamante: *Poporul nostru a rezistat la cultură cu mare dârzenie și într-o continuitate absolut contestabilă*[82]. Totuși, recursul la cronologie angajează re-citirea etapelor menționate *supra*:

> *În anii '50, rezistența prin cultură (...) a reprezentat o dovadă de curaj. În proletcultismul delirant, care punea în pericol chiar evoluția biografică a marilor artiști, prin cultură au rezistat spirite alese precum Lucian Blaga, scriind „Luntrea lui Caron", sau Vasile Voiculescu, autorul lui „Zahei Orbul"*[83] și „Ultimele sonete închipuite"[84].

și cartografiază orizontul traiectoriei *atașărilor ideologice* și a celor fixate în criteriile moral-etice, sesizându-se schimbarea, alienarea conștiinței civice. Dialogul de acest tip, asemenea unui jurnal

[72] Gheorghe Grigurcu, László Alexandru, Ovidiu Pecican, *Vorbind: dialog în trei*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004.
[73] Ibidem, p. 184.
[74] Ibidem.
[75] Ibidem, p. 185.
[76] Ibidem.
[77] Ibidem.
[78] Ibidem.
[79] Ibidem.
[80] La aniversarea celor 80 de ani, *România literară* (Nr. 15/2006) dedică criticului Gheorghe Grigurcu un spațiu generos. Nicolae Manolescu scrie un articol în care semnalează limitarea analizelor acestuia la aspectul moral al literaturii publicate în comunism, poziționare care îi atrage reputația, *puțin simpatică*, a unui *radical*. Faptul că subscrie teoriei Monicăi Lovinescu privitoare la est-etică (declarat fiind în anii '70-'80 adept al criticii estetice), contrariază. Articolele polemice *neobișnuit de vehemente* (împotriva lui Al. Piru și Adrian Păunescu), calificate drept *adevărate pamflete*, îi aduc faima de *demolator*. Pe un alt palier, articolul elogiază calitatea criticii în spațiul creației lirice, consemnându-se bogata asociativitate, *cultura poetică întinsă*, deținând o *critică ce păstrează un contact intim cu textul*. Conclusiv, Nicolae Manolescu îl consideră pe Gheorge Grigurcu *un critic și un poet important, indiferent de mode*.
[81] Gheorghe Grigurcu, László Alexandru, Ovidiu Pecican, *op. cit.*, p. 186.
[82] Ibidem (Ovidiu Pecican, n.n.).
[83] Ibidem (László Alexandru, n.n.).
[84] Ibidem (Gheorghe Grigurcu n.n.).

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)

provocat, încearcă fundamentarea necesității arbitrarietății jalonate de grila moral-eticului. În siajul proiectului postdecembrist recuperator, această demonstrație servește drept suport legimator.

În acest carusel al opiniilor critice postdecembriste, o intervenție *ex machina* echilibrează pirexia polemicilor. Poziției virulent-contestatare a ierarhizărilor moral-etice, criticul Nicolae Manolescu îi răspunde ferm: *Prejudecata comună este că scriitorii români au fost privilegiați de un regim pe care l-au slujit pe față și l-au bârfit pe ascuns. Este absolut fals*[85]. Insistând asupra tipurilor de „atitudini" ale sistemelor politice totalitare față de literatură -controlul absolut al cenzurii care anulează orice formă insurgentă de manifestare literară (mai cu seamă în anii stalinismului sovietic și deceniului 6 românesc), publicarea clandestină și literatura *samizdat* din U.R.S.S., Polonia și Cehia, în plină epocă restrictivă brejneviană și, nu în ultimul rând, recursul la un discurs esopic, simbolic și aluziv în arealul românesc-, criticul justifică câmpul estetic al dinamicii scriiturii în comunism. Cultul personalității Conducătorului iubit generează *breșe de evadare din normele canonului doctrinar*. Fenomenul literar produs între 1965-1989, nu este nimic altceva decât *produsul cenzurii, de la teme la limbaj*. Atât conținutul, cât și formele sunt *autoinventate* pentru a rezista cenzorilor oficiali. Această literatură, susține criticul, creează un nou tip de lector, *complice*, cu o capacitate remarcabilă în a-i înțelege mesajul. Aprecierile criticului validează astfel valoric paradigma „dublului limbaj" ficțional. Sistemele simbolice de semnificație, codurile create au meritul de a fi scurtcircuitat *opacitatea și uniformitatea normei* și, indiscutabil, de a fi sensibilizat cititorul, convertindu-l în părtaș în această întreprindere îndrăzneață și riscantă.

BIBLIOGRAPHY

Andreescu, Gabriel, 2015, *Existența prin cultură. Represiune și colaboraționism și rezistență intelectuală sub regimul comunist*, Iași: Editura Polirom.

Boia, Lucian, 2012, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1960*, ediția a II-a, București: Editura Humanitas.

Ciocârlie, Livius, 2001, *De la Sancho Panza la Cavalerul Tristei Figuri. Jurnal*, Iași: Editura Polirom, Colecția „Ego".

Ciocârlie, Livius, 2012, *La foc mărunt*, București: Editura Cartea Românească.

Cordoș, Sanda, 2002, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, ediția a II-a, Cluj-Napoca: Biblioteca Apostrof.

Goma, Paul, 1992, *Amnezia la români*, București: Editura Litera.

Grigurcu, Gheorghe, Alexandru, László, Pecican, Ovidiu, 2004, *Vorbind: dialog în trei*, Cluj-Napoca: Editura Limes.

Lovinescu, Monica, 1990, *Unde scurte. Jurnal indirect*, București: Editura Humanitas.

Malița, Liviu, 2016, *Rezistența prin cultură*, în *Literatura eretică. Texte cenzurate politic între 1949 și 1977*, București: Editura Cartea Românească.

Marino, Adrian, 2001, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie şi politică în România* (dialog cu Sorin Antohi), Iași: Editura Polirom.

Marino, Adrian, 2010, *Viața unui om singur*, Iași: Editura Polirom.

Martin, Mircea, 2015, *Radicalitate și nuanță*, București: Editura TracusArte.

Popa, Dorin; Antonesei, Liviu, 2007, *Scriitorii şi politica*, Iași: Institutul European.

Selejan, Ana, 2005, *Trădarea intelectualilor. Reeducare și prigoană*, ediția a II-a adăugită cu indice de nume și o prefață a autoarei, București: Editura Cartea Românească.

Țepeneag, Dumitru, 1993, *Reîntoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite*, Iași: Institutul European.

[85] Nicolae Manolescu, *Literatura*, în *România literară*, Nr. 25-26 iunie 1996.

BDD-A29593 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:48 UTC)